

Vicedo-Rius, Enric (2008), “Els valors de l’Horta de Lleida, al llarg de la història”, a Aldomà, I. (2008, ed.), *L’horta de Lleida. Transformació i salvaguarda d’un espai periurbà*, pp. 15-21, Lleida.

ELS VALORS DE L'HORTA DE LLEIDA AL LLARG DE LA HISTÒRIA

Enric Vicedo, professor d’història econòmica de la Universitat de Lleida

En aquesta intervenció vull destacar les idees clau de l’evolució històrica de l’Horta de Lleida, que no sempre és prou coneguda i de la qual, sovint, es desconeix l’origen tal com la trobem avui en dia. Hom pot pensar que l’Horta de Lleida ha estat una realitat estàtica que des de sempre ha funcionat de la mateixa manera; però no és així. Aquest exercici ha de permetre copsar els valors que l’Horta de Lleida pot aportar als lleidatans, si se’n té cura.

Per entendre la història de l’Horta de Lleida i els valors que ha significat per a la pagesia i per a la no-pagesia de la zona és important considerar l’horta com un ecosistema humanitzat. Des d’aquest punt de vista, i fent simplement una referència a l’edat mitjana, a Lleida les muralles no eren una frontera en la interacció de la ciutat amb l’horta. Hi havia torres i hi havia gent que vivia a l’horta; d’altres vivien a la ciutat i anaven i tornaven als seus horts. Per tant, des d’aquest punt de vista, cal pensar que, tot i que estem davant d’una horta que és més petita del que serà l’horta actual, era una horta que, en funció del nivell tecnològic de l’època, funcionava d’una manera harmònica amb la societat que la cuidava i que se’n beneficiava. Era allò que els ecòlegs humans anomenen un ecosistema secundari del qual l’home en tenia cura i n’obtenia una sèrie de fruits. Això no significa que no hi hagués tensions, que no hi hagués diferenciació social, que el conflicte fos absent. Però l’horta era un ecosistema que funcionava, situació radicalment diferent a la que trobarem després de la crisi del segle XVII.

Fent un repàs sobre com veien l’Horta de Lleida els contemporanis d’èpoques en què tenia enormes dificultats —visió que queda confirmada per estudis d’historiadors actuals—, trobem que, per exemple, Marià Olives, el 1840, a la seva *Historia de Lérida*, feia referència a com va quedar l’horta al segle XVII:

“Siempre fue reedificado lo destruido a excepción de lo arruinado en el siglo diecisiete, a causa de haber sido grande la destrucción y haber sobrevenido muy luego una horrorosa peste, y la cruel guerra llamada de Sucesión, a consecuencia de la cual quedó Lérida en esqueleto, y sujeta así como el resto del Principado a un gobierno despota militar, que con sus leyes de fortificación, aún vigentes,

prohibió levantar a la distancia de mil quinientas varas de las fortificaciones, fosos, paredes ni edificio alguno proporcionado para habitar personas, prohibición que impide el que se formen arrabales en las inmediaciones de la muralla y proporcionen a los habitantes casas cómodas de que tanto carecen.”

Font: *Historia de Lérida*, ms 036, f. 103 v, caixa 117, llegat Pleyan de Porta, Arxiu de l'IEI.

L'historiador Josep Lladonosa també va mostrar l'impacte de la crisi del segle XVII a Lleida i el Segrià i comarques properes, i d'altres estudiosos després també n'han parlat. Però vull destacar de l'obra de Marià Olives un fet molt concret, quan diu que amb la introducció de la dinastia Borbònica s'impedí l'establiment de la població fora de les muralles de Lleida. Efectivament, una estadística que envia l'Ajuntament de Lleida el 1857 —disset anys després de l'estudi d'Olives— al Governador Civil indica, en tot el que seria el terme de Lleida sense comptar la ciutat, simplement 10 unitats censals amb 67 habitants, dels quals 15 estaven al santuari de Butsènit, 26 a la Bordeta, 5 a Granyena i 21 al Garrut.

Nuclis i termes dins el districte municipal de Lleida, 1857

Nuclis	Cèdules inscrites al cens	Habitants
Santuari de Granyena	1	5
Santuari de Butsènit	2	15
Garrut, caseriu	3	21
Bordeta, caseriu	4	26
Torreribera	deshabitat	
Grealó	deshabitat	
Moredilla	deshabitat	
Total	10	67

Font: *Nomenclátor de los pueblos, aldeas, lugares, caseríos, alquerías, iglesias, santuarios y demás edificios que existen en la jurisdicción del distrito municipal de esta ciudad con expresión de las cédulas inscrites en cada uno de ellos y los habitantes que contienen. Lérida, 17 de setiembre de 1857*, caixa 1.609, Arxiu de la Paeria de Lleida.

Una altra manera d'aproximar-nos al poblament de l'Horta de Lleida és mitjançant l'estudi de l'existència de cellers en uns moments en què la trilogia mediterrània tenia un pes desconegut avui en dia. El 1848 només hi havia 24 torres o masos que havien produït vi, més de la meitat dels quals —concretament tretze— n'han elaborat entre 300 i 600 càntrils.

Cellers de fora ciutat que han produït vi el 1848

Mas del Batlle	Torre de la Por
Mas del Trinitari	Torre de Muntades
Torre de Malpàs	Torre del Narcís
Hostaler de Butsènit	Torre de Caion
Torre de Saldoni	Torre de Gigó
Juan Saldoni	Torre del Sagal
Torre del Vila	Torre de l'Angelet
Torre de Roig	Torre del Felip
Torre de la Gallarda	Torre del Benefici dels Capellans
Torre de Pastoret	Torre de Rei
Torre de la Reaga	Torre de la Miquelona
Torre del Menso	

Font: *Nota de los lugares en que se hizo vino el año último en las afueras de esta capital, 1848*, Plec 1.543/1.538, segle XIX, Arxiu de la Paeria de Lleida.

Parlem, doncs, d'una horta de Lleida que des del segle XVII fins a començaments del segle XX estarà poc antropitzada, és a dir, tindrà una limitada acció pagesa. Pagesos i pageses, hortolans i hortolanes de Lleida han de sortir al matí, anar a la seva parcel·la, al seu hort, treballar i tornar. No cal dir que la productivitat del treball és molt baixa, perquè el temps d'anar i tornar fa que les hores de feina i d'atenció a les finques es redueixi, de manera que hi haurà molta desatenció a les finques i sobretot en aquelles més llunyanes de la ciutat de Lleida. Davant d'aquesta situació, el 1889, la Societat Econòmica d'Amics del País de Lleida, que en aquells moments té força activitat (tot i que les societats econòmiques són una realitat del segle XVIII, la de Lleida es crea el segle XIX), convoca un concurs sobre la colonització i poblament —repoblament, per ésser exactes— de l'Horta de Lleida. S'hi presentaren els treballs de Josep Pleyan de Porta i el guanyador, un estudi força complet i que als ulls dels enginyers agrònoms i altres tècnics actuals es considera molt ben fet, escrit per Antoni Blàvia. Aquest ens diu que fins a tres quilòmetres de la ciutat de Lleida, les condicions sanitàries de l'horta són força correctes i que, per tant, no hi ha problemes. Però a partir dels tres quilòmetres hi ha molts problemes. Per exemple, una part de Butsènit, juntament amb Llúvia, Grealó, Malgovern i els voltants de Torrefarrera i Torre-serona, presenten importants entollaments d'aigua. La terra agrícola s'hi ha degradat perquè no hi ha l'adequada actuació humana.

Tenim, doncs, una horta que durant tres segles ben bons, XVII, XVIII, XIX, ha estat molt poc cuidada. Sí que se n'ha tret un valor econòmic, però molt limitat, en funció de les possibilitats que existien. Pleyan de Porta ho descriu des de dalt de la Seu:

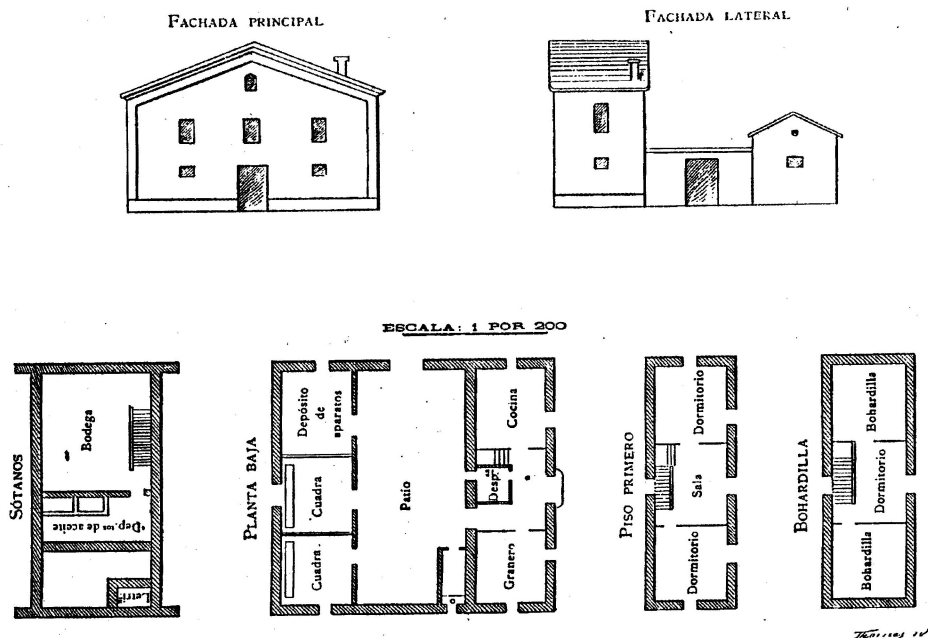
“Al ver la extensa vega que cual verde alfombra rodea la población en un radio de algunos kilómetros en todas orientaciones y al fijarse en lo des poblada que de torres o alquerías se encuentra la huerta, a buen seguro que lo primero que se le ocurrirá preguntarse será por los colonos que cultivan aquella inmensa planicie cubierta de vegetación de todas clases. Y en vano querrá explicarse donde o en que población viven los brazos que al cultivo de la apartada huerta se dedican, porque hasta bajar a la ciudad e interrogando a quién pueda contestarle no podrá saberlo, y entonces cuando le hayan dicho que la huerta de Lérida la cultivan todos los leridanos, con leves excepciones, y que estos viven en la ciudad y van y vuelven todos los días del campo, no se extrañará de la miserable existencia que lleva la población y de que Lérida no pueda alzarse de la post-ración en que yace sumida años y más años.”

Font: José Pleyan de Porta, *Memoria sobre la colonización de la huerta de esta ciudad*, manuscrit de 1889, caixa 116, llegat Pleyan de Porta, Arxiu de l'IEI.

Un dels problemes que es plantejaren en aquestes memòries que es presenten i, concretament, en la més ben desenvolupada —d'Antoni Blàvia—, és el de l'habitatge:

“A nadie que conozca Lérida sorprenderá seguramente lo que vamos a decir de las viviendas actuales de los agricultores, no en la huerta (que son contados los que viven), sino en la ciudad. Más de dos terceras partes de nuestros labradores no tienen casa propia, su habitación carece de todas las condiciones que deben distinguir a una buena casa de labranza. Sin capacidad suficiente, sin distribución conveniente, careciendo de toda condición higiénica, sin lugares a propósito para caldos, granos y frutos, viéndose obligados muchas veces a hacer vida común hombres, mujeres y niños que, ni aún en las enfermedades pueden estar aislados, subordinándolo todo a un raquíptico pesebre para los que tienen la fortuna de tener una o más caballerías, y, cuyas pútridas emanaciones son su ambiente ordinario.”

Font: BLÀVIA, A. (1889): “Colonización de la huerta de esta ciudad y medios más convenientes para mejorar la producción de su suelo”, a SEAPL, *Solemne sesión celebrada el 12 de mayo de 1889 y memorias agraciadas en dicho acto*. Lleida: Imprenta de José Pla y Pagés.

Gràfic 1. Torre ideal proposada per Blàvia el 1889

Segons Blàvia, quin tipus d'habitatge s'haurà de construir a l'Horta de Lleida que sigui senzill —i, per tant, a l'abast de molts pressupostos—, que permeti resoldre les diverses necessitats de la pagesia —habitatge, cellers, magatzem—, que tingui unes condicions higièniques i que sigui fàcil de construir. Blàvia presenta un model de torres que recull totes aquestes necessitats. Proposava un model de torres amb soterrani, planta baixa, primer pis i golfa. Per tal d'evitar problemes sanitaris, se separaria, a la planta baixa i mitjançant un pati, la quadra i el magatzem d'eines del graner, el rebost i la cuina. Un soterrani sota el pati permetria gaudir de celler i instal·lacions similars. El pis i la golfa s'ubicarien damunt de la part on hi ha la cuina. Al model apareix una sala i dues habitacions al primer pis i una habitació i dues estances a les golfes. Aquest model de torre permetria que hi visqués el propietari i que un possible arrendatari, assalariat o mosso tingués un dormitori a la golfa. Els projectes de torres que es presenten a aprovació a començaments del segle XX, segons consta a la secció administrativa de l'Arxiu Municipal de Lleida, segueixen aquest model, a excepció d'aquelles torres de gent més rica, que evidentment tenen moltes més plantes.

Arribats, doncs, a finals del segle XIX, les institucions de Lleida, a través de la Societat Econòmica d'Amics del País, es plantejaren la colonització i repoblament de l'Horta, el retorn, d'alguna manera, a aquell ecosistema que a l'edat mitjana funcionava d'una

manera més fàcil, perquè les muralles no eren una frontera. Moltes vegades s'atribueix a les muralles el fet que no es construeixi i es repobli l'Horta, i el problema no són les muralles en si; el problema és que hi havia una prohibició política concreta d'habitar l'Horta.

No és la primera vegada que hi ha projectes de contribuir a redreçar l'Horta. Segurament el més significatiu és el que proposa l'Ajuntament de Lleida el març de 1868. Consisteix a crear una granja escola al desamortitzat santuari de Butsènit, per la qual cosa planteja que l'ajuntament pagui a la Junta de Beneficència el mateix rèdit que li dona el lloguer de les terres de Butsènit i, a més a més, compromet la Diputació de Lleida a invertir uns diners per comprar eines, per dotar la granja escola a canvi que interns de la Casa de Misericòrdia hi puguin estudiar gratuïtament. El projecte es justificava perquè a Lleida hi havia molta experiència en agricultura de regadiu i en la seva àrea d'irradiació el canal d'Urgell havia acabat d'entrar en funcionament i ja es parlava, evidentment, del canal de Tamarit, que després formarà part del canal d'Aragó i Catalunya. S'argumentava que aquesta granja escola podia servir per transferir coneixement agronòmic des de la pagesia de l'Horta de Lleida cap a la pagesia d'Urgell o de la Llitera, per posar un exemple. Però les institucions locals no aconseguiren evitar que el Govern central subhastés l'ermita i la terra de què disposa seguint el procés de desamortització. En el moment que es desamortitzà Butsènit, comprenia 22,3 jornals dedicats principalment a vinya, oliveres i arbres fruiters, però sobretot vinya i oliveres.

En resum, podem situar l'inici de la recuperació de l'Horta de Lleida en aquest concurs de la Societat Econòmica d'Amics del País de 1889. El resultat és ben palès si consultem, a l'Arxiu de Salamanca, la documentació de principis del segle XX que encara es conserva a Salamanca sobre la Societat Agrícola Pràctica. Moltes de les fitxes de cada un dels membres de la Societat Agrícola Pràctica, que tot i ésser d'abast provincial té una gran majoria d'afiliats de Lleida, ens indiquen que es tracta d'una torre. Es comprova, doncs, que entrat el segle XX comença a haver-hi una abundància important de torres a l'Horta de Lleida i que la prohibició de construir fora de les muralles ja no era vigent. Els anys de la dècada de 1930 l'Horta ja havia estat totalment recuperada i repoblada.

Aquest retrobament de la pagesia amb l'Horta de Lleida es traduirà en una millor cura de la terra i, en conseqüència, en una posada en valor no tan sols econòmica, sinó també social d'aquest espai, on la petjada humana torna a fer-s'hi d'una manera més adient. Vegem, per exemple, un article de la revista *Vida Lleidatana*, de 1928, que, amb el títol "Les varietats hortícoles lleidatanes", presenta tota una varietat i una riquesa (el bròquil podia ser roig, blanc de pinya, tardà, blanc primerenc, de mig temps...) que posa en evidència realment la nova ocupació de l'espai per la pagesia. Significa que les terres ja tenen un desguàs molt millor, i això no vol dir que hi desapareguin els problemes ràpidament; n'hi continuaran havent. Però canvia el context general i és curiós que en el mateix número de *Vida Lleidatana* aparegui un dels poemes que dibuixen també aquesta transformació:

*Horta perfumada,
terra ben amada, verger que circumdes la nostra ciutat;
la de les collites fàcils, abundoses,
la de les pageses cepades, airoses,
que inunden de fruites el nostre mercat.*

*Delícia exquisida,
càntic a la vida
que entonen tothora conreus i moixons;
la dels mars immensos d'espigues daurades
la de les fecundes, amples bancalades
que enclèt xen, geomètriques, brodats cavallons!*

Recorda un poema molt semblant, d'Ib al-Labban, poeta àrab que al segle XI deia sobre una horta d'Andalusia que "a la vora del riu hi havia horts esqueixats de pujols". Fins i tot la poesia sembla que ens torna a plantejar una horta que d'alguna manera ha tornat a recuperar una certa esplendor. Per tant, qui en parla ja no n'explica les grans dificultats, els problemes. Recordi's que el 1889 Antoni Blàvia deia que les terres més llunyanes, que són les que tenien més problemes de tota mena, només les treballen els jornalers, perquè aquests no podien aconseguir llogar una terra de bona qualitat a la zona més propera a la ciutat. Hi ha jornalers amb iniciativa, però s'enfronten amb terres que donen molt poc, que tenen moltes dificultats.

Per tant, hi ha hagut un canvi radical, canvi que també es veu a través de les festes, de la recuperació per part de la societat lleidatana de l'horta com a espai d'esbarjo i de cultura. En aquest cas, els aplecs de Grenyana i Butsènit són dos referents molt importants, fins al punt, per exemple, que l'Ajuntament de Lleida enviava propaganda del segon a Alcarràs, Sudanel·l, Montoliu i Albatàrrec. Els anys 1860 i 1870 hi havia una fira on es venia roba, joguines, aliments diversos, que es continuarà al segle XX.

*Anem a Granyana,
anem-hi alegrement,
diada com aquesta
hi fa cap molta gent,
els uns mengen pollastre
i els altres bacallà,
i els altres toquen guitarres,
i els altres a ballar...*

Noves dificultats a partir de 1936, una lenta recuperació a la postguerra i un canvi radical amb la fruita i la intensificació de la construcció d'habitatges —sovint com a segona residència— ben entrada la segona meitat del segle són temes que formen part d'una història més coneguda i recordada.

Quina lliçó en podem treure, d'aquesta trajectòria històrica? La idea que volia exposar era aquesta: cal considerar l'Horta de Lleida com un ecosistema antropitzat, un ecosistema del qual cal tenir cura. La despoblació de l'Horta en el passat suposà una ruptura i aquesta ruptura es produeix durant molts segles, segles en què Lleida té unes grans dificultats per prosperar. La preservació de l'Horta d'avui en front d'interessos econòmics que la volen reduir és fonamental. Possibilitar que la pagesia de l'Horta pugui viure en les condicions que el nostre desenvolupament garanteix en el món urbà i facilitar el gaudi de l'Horta per a la població de la ciutat de Lleida han de contribuir, inevitablement, a una millora de la qualitat de vida dels veïns de Lleida i el seu terme.